

РОЗДІЛ 2. ТЕОРІЯ ТА МЕТОДИКА НАВЧАННЯ (З ГАЛУЗЕЙ ЗНАНЬ)

ЛІНГВОПОЕТИЧНИЙ АНАЛІЗ ХУДОЖНЬОГО ТЕКСТУ ЯК ЦІЛІСНОЇ СЛОВЕСНО-ЕСТЕТИЧНОЇ РЕАЛЬНОСТІ

LINGUISTIC AND POETIC ANALYSIS OF ARTISTIC TEXT AS A HOLISTIC WORD-AESTHETIC REALITY

У сучасній методиці викладання літератури відбуваються кардинальні зміни, пов'язані, зокрема, з організацією навчання на науковій основі. Тому пріоритетними напрямками є вивчення проблем тексту, його аналізу та сприйняття. У статті акцентовано увагу на аспектах дослідження тексту як словесно-естетичної реальності. Коротко охарактеризовано три основні взаємозв'язані параметри: особистість, зміст твору, спосіб викладу змісту (форма твору). Також проаналізовано два основних аспекти дослідження текстів: текстотворення і текстосприйняття. У статті визначено три основні рівні філологічного аналізу тексту. Матеріал статті також знайомить з основами лінгвопоетичного тлумачення тексту, мета якого полягає в з'ясуванні подібності художньої форми та змісту твору, виявленні об'єктивних та суб'єктивних чинників, що зумовлюють створення автором оригінального текстового світу шляхом активізації та трансформації естетичних властивостей мови. Наведено конкретні приклади фрагментів лінгвопоетичного аналізу художніх творів.

Ключові слова: текст, текстоцентричність, лінгвістика тексту, зміст, форма, текстотворення, текстосприйняття, лінгвопоетичний аналіз.

В современной методике преподавания литературы происходят кардинальные изменения, связанные, в частности, с организацией обучения на научной основе. Поэтому приоритетными направлениями являются изучение проблем текста, его анализа и восприятия. В статье акцентировано внимание на аспектах исследования текста как словесно-эстетической реальности. Кратко охарактеризованы три основных взаимосвязанных параметра: личность, содержание произведения, способ изложения содержания (форма произведения). Также проанализированы два основных аспекта исследования текстов – текстотворение и текстосприятие.

бразование и текстовосприятие. В статье определены три основных уровня филологического анализа текста. Материал статьи также знакомит с основами лингвопоэтического анализа текста, цель которого заключается в выяснении сходства художественной формы и содержания произведения, выявлении объективных и субъективных факторов, обуславливающих создание автором оригинального текстового мира путем активизации и трансформации эстетических свойств языка. Приведены конкретные примеры фрагментов лингвопоэтического анализа художественных произведений.

Ключевые слова: текст, текстоцентричность, лингвистика текста, содержание, форма, текстопорождение, текстовосприятие, лингвопоэтический анализ.

In modern methods of teaching literature, there are radical changes that are associated in particular with the organization of teaching on a scientific basis. Therefore, priority areas are the study of the problems of the text, its analysis and perception. The article focuses on the aspects of studying the text as a verbal-aesthetic reality. Briefly described three main interrelated parameters: personality, content of the work, way of describing the content (form of the work). Also analyzed are two main aspects of the study of texts: text creation and textual perception. The article defines three basic levels of philological analysis of the text. The article also acquaints with the basics of linguistic and poetic interpretation of the text, the purpose of which is to find out the similarity of the artistic form and content of the work, to identify the objective and subjective factors that determine the creation of the author of the original text world by activating and transforming the aesthetic properties of the language. The article gives concrete examples of fragments of linguistic and poetic analysis of artistic works.

Key words: text, text center, linguistics of text, content, form, text creation, textual perception, lingvo-poetic analysis.

УДК 372.882+37.034

Сафарян С.І.,
канд. пед. наук,
доцент кафедри методики мов
і літератури
Інституту післядипломної
педагогічної освіти
Київського університету
імені Бориса Грінченка

На сучасному етапі розвитку теорії та методики навчання літератури одним із пріоритетних напрямів є вивчення проблем тексту, його сприйняття й аналізу. Доведено, що якісним та ефективним навчання літератури може бути лише в тому разі, якщо воно спирається на наукову основу. Тому сучасному вчителю літератури необхідно мати уявлення і про проблеми творення та функціонування тексту, і про механізми його сприйняття, і про літературознавчі методи тлумачення словесного естетичного цілого. У контексті нашого дослідження ми зупинимося більш детально на мето-

диках лінгвопоетичного аналізу художнього тексту, визначивши його як певну цілісну словесно-естетичну реальність.

Дослідження проблем текстоцентричності людського буття має свою історію у світовій науковій думці. Так, серйозні філософсько-мовні та лінгвістичні аргументи стосовно текстоцентричності людської діяльності свого часу наводив Зігфрід Й. Шмідт: «Із часів Локка та Гердера філософи мови наполягали на тому, що слово саме собою не має значення і не може бути зрозумілим, якщо воно цілком ізольоване; слово розвиває/набуває

свого значення тільки у зв'язці речень і текстів у конкретних ситуаціях <...>» [6, с. 17]. Інший дослідник цієї проблеми П. Хартман дійшов стосовно рівня слів такого висновку: «Мовні знаки виявляють себе лише тоді, коли вони текстово-зв'язані (текстоутворюючі), або ті, що передають зміст тексту. Усі носії мови <...> говорять лише текстами, а не словами та реченнями, принаймні реченнями зі слів у текстах» [5, с. 19].

Нині проблеми створення та функціонування тексту перебувають у сфері інтересів лінгвістики, літературознавства, семіотики, рецептивної естетики. Текст стає об'єктом семантичного, граматичного, комунікативно орієнтованого, когнітивного й інших підходів, кожен з яких доповнює його розуміння. Текст розглядається в ряді бінарних опозицій: текст усний та текст письмовий, текст як одиниця мови і текст як мовленнєва одиниця, текст та висловлювання, текст та речення, текст і дискурс тощо.

У сучасній лінгвістиці, за визнанням самих учених, не склалося єдиної думки щодо критеріїв оцінки визначення тексту. Т. Дрідзе розглядає текст та мову тексту у зв'язках із соціальною психологією, А. Штерн вивчає питання сприймання тексту в мовленнєвій діяльності, О. Реферовська розглядає комунікативну структуру тексту та здійснює його лінгвістичне дослідження тощо. Різне розуміння тексту свідчить про багатогранність та складність об'єкта дослідження. Різні критерії, що покладені в основу розуміння тексту як лінгвістичної категорії, передбачають і різні підходи до його аналізу.

Ще у ХХ ст. вчені-лінгвісти закликали розпочинати мовний аналіз не з окремих елементів мови, а із цілісного тексту, наголошуючи на тому, що досліднику як відправний пункт в аналізі дається саме текст у його нерозчленованій та абсолютній цілісності. Цей текст розглядається як клас, розділений на сегменти. Потім ці сегменти (теж як класи) діляться на інші сегменти і так далі, аж поки аналіз не буде завершений. Зокрема, такою була свого часу позиція У. Вайнраха, що вивчав «діалектичну семантику», вихідним пунктом якої теж є текст: «Слова включені до речень, текстів та ситуацій. Якщо ми хочемо зрозуміти, чим є конкретне слово і як воно співвідноситься зі своїм значенням, потрібно обов'язково це брати до уваги, інакше ми від одних труднощів перейдемо до інших <...>» [2, с. 15].

На увагу заслуговують закордонні практики дослідження конституційних категорій тексту, серед яких найбільш авторитетною та визаною вважається модель текстуальності В. Дресслера, яка виокремлює такі категорії тексту: когезію (взаємозв'язок компонентів структури тексту: лексичної, граматико-синтаксичної, графічної, ритмічної); когерентність (лінійну семантико-когнітивну зв'язність).

Сучасні лінгвісти, розвиваючи ідеї про текст як первинну основу всього розумного людського буття, визначають текст як своєрідну універсалію

комунікації під час передачі когніцій та емоцій. Це зумовлюється, як зазначає Є. Діброва, такими фактами:

- у текстах «матеріалізуються» потреби, мотиви, цілі, інтереси людини;
- це світ знань і думок, роздумів і почуттів, сприймання та тлумачення реальності, саме того національного тлумачення, яке відрізняє росіянина від француза, француза від іспанця;
- текст – єдина цілісна система та єдина відносно замкнута структура, яка в найбільш зв'язній формі передає наші повідомлення [4, с. 130].

За визначенням науковця, текст є не тільки філологічним, але й психологічним феноменом. Тому психічна структура особистості (здібності, темперамент, характер, воля, емоції), безперечно, впливає на зміст тексту та спосіб його викладення. Коротко охарактеризуємо ці основні три параметри.

Особистість як творець тексту є завжди членом конкретного соціуму в певний період його розвитку, має творчу уяву, характеризується певним культурним потенціалом та емоційно-оцінними якостями, знаннями та думками, що утворюють стійку особистісну концептуально-світоглядну сферу діяльності, яка втілюється в потребі самоактуалізації.

Зміст тексту – це передана (чи та, що передається) особистістю (автор тексту) інформація про події/ситуації, яка отримується в процесі освоєння зовнішнього та внутрішнього світу і представлена в тексті як авторське кредо, що визначається соціокультурним, інтелектуальним, емотивним, когнітивно-концептуальним та поведінковим чинниками, які зумовлюють світоглядний статус; кредо визначає субстрат тексту, акценти викладу, зміст та характер повідомленого, його трактування, а також відбір необхідної інформації із загальної сукупності знань.

Спосіб викладу змісту (форма) відображає результати фіксації мовленнєвої діяльності. Форма, на відміну від динаміки змісту, є стійкою системою зв'язків, виступає як внутрішня організація знаків. Побудова тексту зумовлена типом передачі повідомлення (комунікація), способом його вираження (мовленнєві акти), видом організації (тип тексту), формою структури (жанровість), закономірностями побудови (композиція) та сукупністю формальних і стилістичних особливостей мовлення (ідіостиль).

У контексті нашого дослідження нас насамперед цікавить питання про аспекти дослідження тексту як цілісної словесно-естетичної реальності, серед яких ми можемо визначити два основних. *Перший аспект – текстотворення, другий – текстосприйняття.* Перший вид дослідження здійснюється за схемою: текст від автора – авторська модель. Другий вид – за схемою: текст від читача – читацька модель. Текстосприйняття у свою чергу

має дві градації: читацьке сприйняття та дослідницьке тлумачення, тобто дві глибини інтерпретації. Сприйняття по суті своїй – процес психічної та філологічної взаємодії, за якої сприймання твору зведене до осягнення, розуміння змісту, розвитку сюжету, системи художніх образів, пейзажних описів, художніх особливостей тощо. Тлумачення ж зв'язане з науковим поясненням, інтелектуально-спеціальним коментуванням та оцінкою тексту.

Пошуком конструктивних схем тлумачення тексту займалося багато вчених, зокрема і лінгвістів. Нам, наприклад, імponує думка Б. Бобильова про три рівні філологічного аналізу тексту: перший рівень – з'ясування авторської оціночної позиції, другий – рівень ідеї тексту, третій – рівень «образа автора» [1, с. 4]. Запропонована схема, безперечно, конструктивна, особливо в тій її частині, де зазначено зв'язок між особистістю – суб'єктом художньої мови (автором) та створеною ним художньою реальністю (образ автора) і із читачем-дослідником, який осягає цю реальність. У цьому разі маємо не тільки загальне визначення процесу тлумачення художнього тексту, але й у загальному вигляді характеристику процесу поетичної комунікації, в якому є своє місце і для вченого-дослідника.

Вивченням елементів художньої форми і змісту в їх активній взаємодії і взаємозумовленості займається і така галузь філологічних знань, як *лінгвістична поетика*. Це наука про творчу словесну діяльність людини, результатом якої і є текст. Лінгвопоетичний аналіз має на меті з'ясування подібності художньої форми та змісту твору, виявлення об'єктивних та суб'єктивних чинників, що зумовлюють створення автором оригінального текстового світу шляхом активізації та трансформації естетичних властивостей мови. Наведемо приклад фрагмента лінгвопоетичного аналізу художнього тексту як словесної естетичної реальності, звернувшись до оповідання А. Чехова «Людина у футлярі».

Ідейно-тематичний пафос цього чехівського оповідання спрямований передусім на засудження негативного типу обивателя, що живе в обмеженому просторі «зі своїми геть футлярними думками», світогляд якого вміщується в одну фразу «аби чогось не сталося». Домінантою текстової естетичної парадигми, яка актуалізує образ обивателя Белікова, є слово «футляр», що, розширюючи контекстуальне семантико-стилістичне значення завдяки денотативній семі зі смисловим наповненням інших словесних одиниць, створює багатозначне художнє парадигматичне ціле.

Лексема «футляр» в оповіданні зберігає своє значення як коробка, в якій зберігаються якісь речі. Разом з естетичним притягненням інших слів «чохол», «оболонка», «віконниці», «завіса», «калоші», «парасолька», «халат», «засуви», «шухляда», «труна» (ключове слово) здійснюється роз-

виток ідеї «обмеженість», «замкнутість». Звернемося безпосередньо до тексту з метою виявлення парадигматичних зв'язків між мовними засобами в умовах естетичного перетворення: «Він відрізнявся тим, що завжди, навіть за погожої днини, виходив у калошах з парасолькою і обов'язково у теплому пальті на ваті. І парасолька у нього була у чохлі, і годинник у чохлі із сірої замші, і коли діставав невеличкий ніж, аби загострити олівець, то й він у нього був у чохлі; і обличчя, здавалося, теж було у чохлі, позаяк він весь час ховав його у піднятому комірі». Читаємо далі: «Загалом у людини цієї був постійний і непереборний потяг оточити себе оболонкою, створити собі, так би мовити, футляр, який би усамітнив його, захистив би від зовнішнього впливу». «І дома таж історія: халат, ковпак, віконниці, засуви, ціла низка усіяких заборон, обмежень, і – ох, аби чогось не сталося!». «Спальня у Белікова була маленька, точнісінько ящик, ліжко було із завісою». І нарешті: «Тепер, коли він лежав у труні, вираз у нього був смиренний, приємний, навіть веселий, начебто він радів, що нарешті його поклали до футляру, із якого він вже ніколи не вийде. Так досяг він свого ідеалу». Як бачимо, А. Чехов чудово використовує естетичну якість словесного ряду з домінантою «футляр», наглядно виражаючи ідейно-образну значущість споріднених лексем. Нові текстові парадигматичні зв'язки виявлених вище мовних одиниць (синонімічних чи дуже близьких до синонімічних у плані мовної системи – С. С.) вмотивуються як спільністю їхнього образно-естетичного змісту, так і особливостями включення їх до структури художнього цілого. Еквівалентна дистрибуція членів контекстуального парадигматичного ряду напряду підтверджується контактним чергуванням: «оболонка» – «футляр», «труна» – «футляр».

Наведемо ще один приклад фрагмента лінгвопоетичного аналізу тексту, звернувшись до поезії Поля Верлена. Видатний французький поет Поль Верлен належить до тих поетів (А. Фет, О. Блок, П. Тичина), які сприймали та передавали свій поетичний світ через звуки. Його художній метод виник на перехресті різних напрямів. Утвердивши імпресіонізм, П. Верлен водночас став визнаним метром символізму. Поезія символізму завжди тяжіє до «духу музики» і не обтяжує себе логічною мовою понять, передаючи ліричний настрій через звуки. Тому девізом П. Верлена і стали слова: «Найперше – музика у слові / Бери ж із розмірів такий, / Що плине, млистый і легкий, / А не тяжить, немов закови». Мелодійне звучання – визначна риса лірики П. Верлена. Музичність його поезії – це не просте мистецтво алітерації, не віртуозний звукопис. Для поета важливими є не стільки пластичні образи, втілені в римах, скільки сам звук, що вміщує і переживання самого автора, і явища, які відбуваються навколо нього. Розглянемо більш

детально твір «Так тихо серце плаче», написаний у 1874 р., включений до збірки «Романси без слів».

Так тихо серце плаче,
Як дощ шумить над містом.
Нема причин неначе,
А серце ревно плаче!
О, ніжно як шумить
Дощ по дахах, по листю!
У цю тужливу мить
Як солодко шумить!
Відкіль цей плач, не знати,
В осиротілім серці?
Ні зради, ні утрати,-
Відкіль журба, не знати.
Найтяжчий, певне, сум —
Без гніву, без любові,
Без ревностів, без дум —
Такий нестерпний сум
(переклад М. Рильського).

Основною темою цієї поезії є зіставлення сумного настрою ліричного героя із зображенням картини тихого спокійного дощу, що падає на місто. Основний мотив: плач дощу підсилює плач знедоленого серця ліричного героя. Вірш сповнений символічними образами, шум дощу порівнюється зі станом душі. У словесно-естетичному полі опорним рядом є текстова парадигма експлікаторів, що породжується у вірші перегуком на рівні внутрішньої форми словообразів – «серце», «дощ», «плаче» і «шумить». П. Верлен щедро сповнює твір художніми засобами: епітетами «тихо серце плаче», «ніжно шумить», «нестерпний сум», «тужлива мить», «в осиротілім серці»; метафорами «серце плаче», «ніжно шумить дощ», «солодко шумить дощ»; порівняннями «плаче, як дощ шумить», риторичними окликами «ревно плаче!», «дощ по дахах, по листю!», «як солодко шумить».

Фонетична експлікація основного настрою поезії, яка у функціонально-поетичному плані значно підсилює лексичну семантику, теж створює зриме і відчутне переживання сумного настрою ліричного героя. Алітерація шиплячих звуків [х], [ч], [ж], [ш], [щ] у семантичному ряду «плаче» – «шумить» – «дощ» – «дахах» – «причин» – «неначе» – «ніжно» – «тужливо» – «журба» підсилює сумні нотки тужливого настрою героя. Звукове повторення сонорних [л], [м], [н], [р], що рухаються за каскадом голосних [а], [о], [у], [і], породжує слухові асоціації: звуки крапель дощу, що падають на землю. Підкреслює цей чіткий ритм падіння дощових крапель на дахи, бруківку та дерева і віршовий розмір (ямб – С. С.), обраний поетом.

П. Верлен свідомо послаблює логічність та зв'язність поетичного тексту, натомість посилюючи його ритміко-інтонаційну єдність. Такий підхід зумовлюється прагненням створити нову універ-

сальну поетичну мову. Головним для автора є враження читача від його поезії. У результаті, перед читачем постає прекрасна імпресіоністична картина, що втілює в собі шум дощу і переживання ліричного героя, плач природи і плач серця, які лунають суголосно.

Підсумовуючи викладене вище про аспекти лінгвопоетичного аналізу тексту як словесно-естетичної реальності, констатуємо:

– художній текст – особливим чином організована структура, що відображає специфічний вид творчої людської діяльності, це породження живої людської духовності, яке реалізується як словесне естетичне ціле;

– комунікативно-когнітивна модель текстотворення та тестосприйняття має особливе значення для лінгвістичної поетики, оскільки інтегративне, загальногуманітарне тлумачення тексту достатньою мірою відображає становлення творчого духу людини на рівні вербального самовираження і самопізнання;

– лінгвопоетичне тлумачення художнього тексту як словесно-естетичної реальності (словесне естетичне ціле), в якому всі елементи мають образний смисл, естетично вмотивовані, функціонально співвіднесені, повинно мати єдину методологічну базу, суть якої полягає у визначенні об'єкта дослідження як творчої словесної моделі дійсності, що створена індивідуально-авторським світоглядом письменника та відтворена співтворчістю читача.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Бобылев Б. Теоретические основы филологического анализа художественного текста в национальном педвузе. Москва : Наука, 1992.
2. Вайнрайх У. Языковые контакты. Киев : Вища школа, 1979.
3. Дерріда Ж. Дарувати час. Львів : Літопис, 2008.
4. Диброва Е. О филологическом истолковании текста. Семантика языковых единиц. Москва : Наука, 2004.
5. Дридзе Т. Текстовая деятельность в структуре социальной коммуникации. Москва : Наука, 1984. 268 с.
6. Дресслер В. Синтаксис текста. Текст. *Новое в зарубежной лингвистике*. Москва : Прогресс, 1978. Вып. VIII: Лингвистика текста.
7. Реферовская О. Лингвистическое исследование структуры текста. Москва : Наука, 1983. 215 с.
8. Хартман П. Текст, тексты, классы текстов. Проблемы теории текста : реферативный сборник. Москва, 1978.
9. Шмидт З. Философские предпосылки перифрастического анализа. *Новое в зарубежной лингвистике*. Москва : Прогресс, 1978. Вып. VIII: Лингвистика текста.
10. Штерн А. Лексические аспекты в системе профессионально-ориентированного обучения иноязычной речевой деятельности. Пермь : Пермский политехнический институт, 1980.